

22. 4. 2004.

tema broja

Zločin i svjedočenje

Dvije ruke, tisuće života

Dnevnik Diane Budisavljević ; Hrvatski državni Arhiv i Javna ustanova Spomen-područje Jasenovac; Zagreb, Jasenovac, 2004.

Riječ je o knjizi koja otkriva široj javnosti nepoznate podatke o spašavanju tisuća djece iz ustaških logora i sabirnih centara koje je organizirala i provodila žena čije ime nije zabilježeno ni u jednom udžbeniku povijesti, ni u jednoj ulici, kojoj nikad nije dano nikakvo javno priznanje

Nataša Petrinjak

Tijekom vožnje nisam se u vagonu mogla maknuti, kako ne bih na nekog nagazila. Veća su djeca stalno sjedila na noćnim posudama, a mala su se prljala. Pod je bio pun blata i dječjih glista. Nastojala sam koliko sam mogla djecu premještati kako bi ih izvadila iz blata. Pred jutro, na stanicama su dolazili ljudi, vidjeli jad, dodavali nam vode. Prilikom duljih zaustavljanja zdrava djeca su izlazila iz vagona. Sestre su se iscrpile spuštajući djecu iz vagona i dižući ih opet natrag. Mnogi vagoni nisu imali stepenicu. Kod slabih u zadnja dva vagona, nije se moglo ni pomišljati da ih se vadi iz vagona. Uspjela sam dobiti grablje, tako da sam barem mogla izbaciti gliste. Činilo se da prije nego što neko dijete umre gliste napuštaju tijelo, jer prema jutru, kako su mi neka djeca bivala slabija, čitava su klupka glista napuštala tijelo .

Završetak je to dnevničkog zapisa Diane Budisavljević od 10. srpnja 1942. godine u kojem je podrobno zabilježen užas tzv. dječje bolnice u Staroj Gradiški, logoru pod komandaturom Maksa Luburića te nadljudski napor nje osobno te nekoliko sestara i prijatelja u spašavanju stotine djece od sigurne smrti. Jedan je to od rijetkih duljih zapisa u kojem je, osim bilježenja činjenica poput dobivanja dozvola za ulazak u logor, pregovaranja, vrijeđanja, Diana Budisavljević zabilježila i sav užas dvojbe povesti ili ne povesti djecu koja ne mogu stajati i koja će umrijeti za samo nekoliko sati, kako podnijeti bol odvajanja djece od majki, kako transportirati do Zagreba toliko bolesnih i izgladnjelih bezimernih mališana kojima *visi debelo crijevo i puni su muha* , a čije su majke već odavno poslane u njemačke logore.

Bez spomena u službenoj historiografiji

U tom zapisu naići ćemo i na iskaz najdublje boli i očaja, otvoreno prepuštanje osjećajima s

kojima ćemo se na stranicama nedavno objavljenog *Dnevnika Diane Budisavljević* u izdanju Hrvatskog državnog arhiva i Javne ustanove Spomen područje Jasenovac rijetko susresti: *Za neke od preostalih sam uspjela dobiti neke podatke, ali mala umiruća stvorenja nisu mogla ništa kazati. Umrli su djelomično tamo, a djelomično od nas preuzeta kasnije, kao i toliko malih mučenika, kao nepoznata, bezimena djeca. A svako je imalo majku koja je za njim gorko plakala, imalo je svoj dom, svoju odjeću, a sad je trpano golo u masovnu grobnicu. Nošeno devet mjeseci, u bolu rođeno, s oduševljenjem pozdravljeno, s ljubavlju njegovano i odgajano, a onda – Hitler treba radnike, dovedite žene, oduzmite im djecu, pustite ih da propadnu; kakva neizmjerena tuga, kakva bol.* Diana Budisavljević je duboko i iskreno patila zbog strahota koje su je okruživale, ali je imala snage tu bol pretvoriti u aktivitet, u nesebičnu danonoćnu petogodišnju borbu za živote djece i njihovih majki, i pravo je čudo da je u tom metežu i iscrpljujućem radu smogla snage i bilježiti što se događalo.

Noticu, bilo kakav podatak o Diani Budisavljević nije nikad, niti danas sadrži i jedan udžbenik povijesti, ona nije heroina, nikad joj nije dano nikakvo javno priznanje, ne spominje se prilikom obljetnica, njezino ime ne nosi nijedna ulica u Hrvatskoj. A riječ je o ženi koja je od 1941. do 1945. godine *Akcijom Diane Budisavljević*, neposrednom pomoći skupljanja hrane, odjeće, dostavljanjem paketa u logore, organiziranjem i praćenjem transporta, njegovanjem, pregovaranjem s najvišim dužnosnicima ustaške i njemačke vlasti spasila tisuće života. Svjesna opasnosti da će mnoga djeca biti zaboravljena i izgubljena neumorno je popisivala imena, podatke, bilo kakve znakove raspoznavanja, i tako izradila najveću kartoteku koja je omogućila otkrivanje identiteta – 12.000 djece.

Rođena je u Innsbrucku 1897., gdje je završila osnovno i gimnazijsko obrazovanje, a 1917. udala se za kirurga Julija Budisavljevića. U Zagreb se doseljavaju 1919., gdje je Julije Budisavljević dobio mjesto profesora kirurgije na Medicinskom fakultetu i gdje će ih zateći Drugi svjetski rat. U listopadu 1941. doznaje da u Labor-gradu pokraj Zlatara postoji veliki koncentracijski logor u kojem se nalazi i velik broj majki s djecom; bile su to mahom Židovke, ali i veliki broj pravoslavki. I dok je Židovska bogoštovna opština već ishodila dozvolu da se brine o Židovima u logoru, pravoslavni zatočenci ni od koga nisu primali nikakvu pomoć. Pomalo naivno, vođena tek nejasnom željom da pomogne novčanim prilogom za nabavu najnužnijeg, Diana Budisavljević 24. listopada 1941. stupila je u kontakt s čelnicima Židovske općine i tamo doznala jezivu sudbinu interniranih. Samo tri dana kasnije preuzela je popis interniranih u Labor-gradu i u suradnji s arhitektom Markom Vidakovićem i Đurom Vukosavljevićem pokrenula *Akciju*. Slanje paketa s odjećom i hranom, odlasci u logor kako bi paketi došli do onih kojima su namijenjeni, nepregledna kucanja na vrata raznih službi i institucija ne bi li pribavila potrebne dozvole za rad, kretanje, ulaske, prikupljanje novca i suradnika koji su bili voljni noćima raditi. Tek u ožujku 1942. uspjeh će iz Labor-grada izvući djecu od kojih su neka transportirana u Srbiju, a neka dovedena u Zagreb i smještena u Zavod za gluhoonijeme na Josipovcu. Ta će je akcija povezati s Kamilom Bresslerom, tada savjetnikom u Ministarstvu urudžbe, kojem će se još mnogo puta obratiti za pomoć, te sestrom Habuzin, jednom od najhrabrijih, najvjernijih i najvještijih suradnica, o čijem postojanju i djelovanju, po istom principu prešućene povijesti, doznajemo tek iz *Dnevnika*.

Požrtvovnost bez zadrške

Slijede progoni na Kordunu, otkrivanje Stare Gradiške, rasformiranje logora u Đakovu, Jasenovac, Mlaka, Gornja Reka, ofenziva na Kozari, novi i novi zbjegovi, transporti, odvođenja. Diana Budisavljević sa sve većim brojem suradnika kupuje, šije, pakira, dočekuje i ispraća transporte, nevjerojatnim diplomatskim vještinama izmiče ljutnji i ludilu ustaških vlasti, otvara raskužne stanice, pronalazi prostore za smještaj stotina i stotina bolesne, slabe, ostavljene djece. Stranice *Dnevnika* pretvaraju se u nevjerojatan povijesni dokument onoga što se doista događalo u logorima Mlaka, Jablanac, Jasenovac, ali i kancelarijama Artukovića, Kvaternika, Šubašića, kapetana von Kotziana, nadbiskupa Stepinca i cijelog niza manje poznatih odvjetnika, liječnika, državnih službenika, majora, djelatnika Crvenog križa, stranih konzula i njihovih žena. Kako su osnovani i kako su radili domovi za djecu u Sisku, Jastrebarskom i Zagrebu, prihvatna stanica u Jeronimskoj dvorani. Na njezinu inicijativu pokrenuta je djelatnost kolonizacije koju je

u cijelosti preuzeo Caritas, pa je tako u ljeto 1942. kolonizirano 5000 pravoslavne djece, na jesen velik broj djece koja su zbog gladi došla iz Bosne i Hercegovine, te izbjeglice iz cijele zemlje, sve do povratnika iz logora u Italiji.

Treće godine rata djelatnosti *Akcije* čine se poput nemoguće misije. Sa svih strana dopiru vapaji za pomoć, pristižu bolesni s prisilnog rada iz Njemačke, majke u potrazi za svojom djecom. Diana Budisavljević nije odustajala usprkos svim pritiscima, podmetanjima, čak i u takvim uvjetima, hijerarhijskim smicalicama i borbama za vlast. Ishodila je nabavu velikih količina mlijeka iz Švicarske, osnivala javne kuhinje, pokrenula akciju *Dijete k majci*. Do posljednjeg dana rata bila je tu za one kojima je bila potrebna pomoć. Nepokolebljivo je s Ivankom Đakulom inzistirala na stalnom nadopunjavanju i obnavljanju kartoteke koja joj je krajem svibnja 1945. oduzeta. Albume s fotografijama djece uzela je OZNA, a kartoteka je pripala Ministarstvu socijalne politike.

Predajem kartoteku, bilježnice za nalaženje nepoznate djece, registar za fotografije i bilježnicu s popisom posebnih oznaka za djecu. Zovem gđicu Kogoj i predlažem g. Madjeru da im ona u Ministarstvu pomaže tako dugo dok se netko ne uvježba u radu s kartotekom. Osim abecednog rasporeda imali smo još i poseban raspored, kako bismo po mogućnosti pokušali identificirati što je moguće veći broj nepoznate djece (...) No, željeli smo što je moguće više male djece vratiti njihovim roditeljima. I bila je to sada velika bol, moja i gđe Đakule, da nam se tako naglo naš rad na našoj kartoteci oduzeo (...) Znali smo da će sada mnoge majke uzalud tražiti svoju djecu. Strašno rastajanje u logorima, dugogodišnja čežnja za njima na radu u Njemačkoj, a sada neće naći svoje najdraže – zapisala je 28. svibnja 1945. svjesna da će nepravilna upotreba zapisanog nekima zauvijek izbrisati trag. Tako je i bilo.

Hoćemo li napokon znati?

Požrtvovna i usredotočena na druge, Diana Budisavljević vrlo je rijetko progovarala o sebi. Tek usputno bi spomenula svoja poboljšavanja, izmorenost, a početak te goleme skrbi nije bio oslobođen ni problema ni njihova rješavanja u vlastitoj obitelji. Početkom srpnja 1942. kao usputnu opasku omeđenu zgradama zapisala je: *U međuvremenu sam dobila novu kućnu pomoćnicu. Sad imam djevojku koja znade kuhati, tako da je moj muž zbrinut tijekom mog izbivanja.*

Rad na tom potresnom svjedočanstvu prije deset godina započela je, u međuvremenu preminula, Josipa Paver uz svesrdnu pomoć unuke Diane Budisavljević Silvije Szabo. Bio je to ujedno i poticaj, kako navodi autor uvodnika Josip Kolanović, potrage za dokumentacijom o stradanjima djece u ustaškim logorima i sabirnim centrima, te posebnih popisa djece što ih je izradio Antifašistički front žena, a koji ne sadrže samo imena stradale djece, nego i one koju su posvojile različite obitelji. Tako dokumentacija postaje dragocjeni izvor ne samo za proučavanje prošlosti nego i za utvrđivanje identiteta posvojene djece o kojoj se, zapravo, toliko godina ništa nije znalo. Možda više nećemo dugo čekati, da parafraziramo Dašu Drndić, da se, kao što se unedogled izlistavaju imena nogometaša, napokon izlistaju popisi imena umrle i preživjele djece logora. Možda bi tada do javnosti lakše stigao i podatak o ženi čije su ruke bile možda jedina toplina koju su osjetili u ratnom vohoru.

Diana Budisavljević umrla je u 20. kolovoza 1978. u Innsbrucku. 🗑️

_____ " " " _____